

RELAȚIA METAFORICĂ DINTRE NUMELE PROPRII ȘI NUMELE COMUNE

Asist.univ.drd. Maria-Alexandrina TOMOIAGĂ
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Între numele proprii și cele comune există asemănări și deosebiri, atât din punct de vedere semantic, cât și sintactic. În limba română, se constată o mare varietate de nume proprii, care își au originea în cele comune. Aparent, asocierea a două elemente, din clase diferite, pare imposibilă, însă, prin intermediul imaginației creatoare a unor indivizi, ia naștere metafora sau metasemia.

Lucrarea abordează problema relației metaforice dintre numele proprii și cele comune din perspectiva lingvisticii integrale, dar cu referiri la semantica referențială și la gramaticile generative.

Cuvinte-cheie: *semantică referențială, gramatică generativă, nume comun, nume propriu*

Numele (substantivul) propriu este circumscris în uzul lingvistic curent ca „nume care se dă unui lucru sau unei ființe spre a le deosebi de alte lucruri sau ființe din aceeași categorie și care se scrie cu inițială mare“ (v. DEX: 859). Domnița Tomescu (1998: 20-22) distinge patru tipuri de definiții ale numelui propriu: *a) prin ce înseamnă; b) prin ce arată; c) ce denumește; d) ce este numele propriu*. Pentru a sintetiza prezentarea acestor grupe de definiții, vom ilustra doar câteva particularități, cum ar fi sublinierea unicității obiectului desemnat prin numele propriu, funcția lui de a indica obiectele sau cea de denominație. În cel de-al patrulea tip de definiții sunt cuprinse încercări de a stabili genul proximal al acestei noțiuni, prin formularea lui Ion Heliade Rădulescu (v. Tomescu, *op. cit.*), „*numele propriu este un nume*“ sau cea a lui Nicolae Bălășescu (*ibidem*), „*o proprietate a unor lucruri sau ființe*“. Pentru a marca diferența specifică, numele propriu este opus celui comun, care „*indică elemente de același fel*“ (DEX: 205).

Limba română este foarte bogată în nume proprii care își au originea în nume comune. Exemplele relevante pentru expunerea de față sunt numele de familie care, după conținutul lor semantic, pot fi clasificate astfel:

- etnonime: *Cazacu, Grecu, Maghiar, Rus, Sârbu, Slavu, Ungur, Turcu, Tătaru* etc;
- nume referitoare la starea socială: *Fugaru, Mazilu, Robu, Șerb, Țăranu* etc;
- nume de meserii, ocupații, funcții: *Blidar, Cărciumaru, Cojocaru, Coșar, Croitoru, Dascăl, Dogaru, Dulgheru, Fieraru, Lemnaru, Olaru, Popa, Preoteasa, Zidaru* etc;
- fitonime: *Arbore, Bujor, Busuioc, Floare, Mazăre, Trandafir, Usturoi* etc;
- zoonime: *Ariciu, Berbec, Broască, Cocoș, Coțofană, Iepure, Lupu, Mâț, Motan, Păun, Șarpe, Ursu, Vulpe, Vultur* etc;
- nume de insecte: *Flutur, Muscă, Puric* etc;
- fenomene ale naturii: *Brumă, Fulger, Iarnă, Ploaie, Soare, Vântu, Vijelie* etc;
- nume care denumesc obiecte: *Bota, Butoi, Ciocan, Hârdău, Vatră* etc;
- nume de substanțe: *Argint, Cenușă* etc.

Din perspectivă lexico-semantică, procedeul care stă la baza utilizării unui nume propriu în locul celui comun poartă denumirea de *antonomază*. Potrivit lui Gh. N. Dragomirescu (1975: 111), antonomaza este „figură [de substituție] prin care se înlocuiește:

a) un nume propriu de persoană cu unul comun (tratat ca nume propriu) sau b) un nume comun cu unul propriu (tratat ca unul comun), *pe baza unei relații de interpretare cvasisinonimică*: numele (comun sau propriu) trebuie să exprime o caracterizare a celuilalt“. Dorin N. Uritescu (2009: 101, s.n.) observă că, în afara funcției antonomazice, aceste substantive se comportă, din punct de vedere semantic, morfologic și sintactic, ca orice substantiv comun, iar pentru a exemplifica, utilizând elemente enumerate mai sus, se poate spune: *Dascălul din copilărie m-a fascinat*, sau *Mi-e frică de șerpi*. Se poate observa astfel că, revenite la starea lor inițială de nume comune, acestea primesc articol sau categoria gramaticală a numărului. Prin antonomaza numelui comun pentru nume propriu, se renunță la schema sintactică originară a numelui comun, iar din punct de vedere semantic, el își pierde conținutul. Trecerea de la numele comun la cel propriu se realizează, în opinia lui Dorin N. Uritescu prin selectarea unui element-cheie comun (fizic, psihic, comportamental), care devine „etichetă“ a „referentului-reper, prin hiperbolizare și metaforizare“ (op. cit.: 217). Exemplul dat de Dorin N. Uritescu urmărește procedeul antonomazei într-un context jurnalistic, citând două fraze din Formula As (22/28 oct., 2002: 3): *Dădea un decret și gata, s-a zis cu tine. Ce fericită ar fi compania să iasă Decretul din mormânt*. Prin substantivul scris cu majusculă, *Decretul*, este individualizat și identificat Ceaușescu.

Prin exemplul preluat de la Dorin N. Uritescu am urmărit apropierea de mecanismul originar prin care substantivul comun devine substantiv propriu: între termenul A și termenul B se produce, la un moment dat, o asociere spontană, cu toate că cei doi termeni provin din clase diferite (act oficial/persoană). În metaforă este vorba despre o *analogie* între *viziuni*, sau termeni în contiguitate referențială, iar această relaționare trebuie să fie *izvorâtă* din imaginație, Eugeniu Coșeriu denumind-o „*creație metaforică*“ (Coșeriu 1952: passim) și este definită ca „*expresie unitară, spontană și imediată a unei viziuni*, a unei intuiții poetice care poate implica o *identificare momentană a unor obiecte diferite*, sau o hiperbolizare a unui aspect particular al obiectului și chiar *identificare între contrarii*“ (s.n.). În completarea teoriei lui Coșeriu, profesorul Mircea Borcilă face o distincție între metafora situată în planul vorbirii, numită „*metasemie*“, și cea situată în plan textual (Borcilă 2004). Numele proprii provenite prin antonomază din numele comune sunt rezultatul unei asocieri spontane situate la nivelul vorbirii, adică al *metasemiei*.

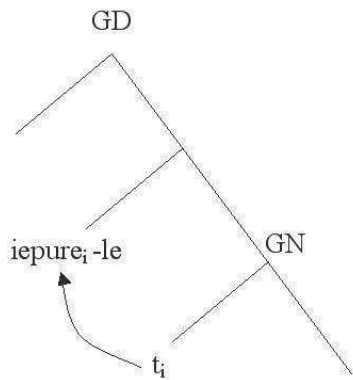
Vom detalia în cele ce urmează procedeul *metasemiei* în cazul câtorva nume proprii extrase de mai sus. *Iepure*, *Busuioc*, *Ciocan* sunt antroponime care referă direct, dar, în perspectivă diacronică, provin din nume comune. Asocierea dintre un individ din clasa umană și altul din clasă animalieră, vegetală sau obiectuală, imposibilă „*din cauza transdomenialului*“ (*ibidem*), s-a făcut spontan, nu ca mod de ființă, ci ca particularități comportamentale sau aspectuale. Această asociere a fost posibilă prin identificarea unui „*conținut imaginar intuitiv*“ în elementul *iepure*, de pildă și transferul lui înspre *om*, la nivelul percepției. Spre exemplu, pe linie etimologică, o trăsătură fizică precum obrajii îmbujorați ai cuiva au făcut conexiunea, la nivelul imaginației, cu roșul *bujorului*, astfel această culoare a trecut la nivel de percepție către ființa umană purtătoare a acestei culori în obraji, fiind numită la un moment dat *Bujor*. Utilizată inițial cu rol de poreclă, ca etichetă atașată unei persoane, este posibil ca denumirea să fi devenit ulterior chiar numele de familie al acelei persoane.

Din perspectiva semanticii referențiale, expresiile lingvistice sunt constituite din *sens* și *referință*. Referința stabilește relația dintre expresia lingvistică și denotatul ei, astfel când spun *Dascăl*, mă refer la eleva mea din clasa a VIII-a, iar *Dulgheru* mă trimite la vecinul meu de la scara 4. Cele două exemple de nume proprii sunt lipsite însă de sens, adică „un nivel de reprezentare mentală situat între expresiile lingvistice și lume“ (Oltean 2006: 23). Nu același lucru se poate spune însă despre numele comune, în cazul cărora *dascăl* și *dulgher* sunt deținătoare de sens (*dascăl* are sensul de *profesor*, iar *dulgherul* este *un muncitor specializat în confecționarea obiectelor din lemn*), dar și de referință (*dascălul* meu din școala primară, respectiv, *bunicul* meu). Numele proprii au o semnificație ce depinde direct de referința care e fixată în mod convențional, ele „nu au un conținut descriptiv care să medieze legătura cu purtătorii lor“ (*ibidem*: 25), astfel ele sunt atașate direct referentului, sub formă de etichetă sau „cod numeric personal“ (*ibidem*). Lipsa lor de sens poate fi și explicația intraductibilității numelor proprii, drept urmare propoziția *Dulgheru este vecinul meu* este tradusă în limba franceză: *Dulgheru est mon voisin*, nu *Le charpentier est mon voisin*, care ar fi traducerea propoziției *Dulgherul este vecinul meu*. În ceea ce privește forma numelui propriu *Dulgheru*, se impune o mică precizare în legătură cu lipsa articolului hotărât: numele proprii nu pot primi niciodată articol hotărât sau nehotărât, deoarece în momentul în care se utilizează un enunț de tipul *He is the Shakespeare of our times* (*ibidem*), *he* este un individ descris ca fiind Shakespeare, dar nu este Shakespeare. Pe de altă parte, substantivul *Dulgheru*, la fel ca *Ursu*, *Sârbu* sau *Vântu* păstrează încă dovezi ale antonomazei prin care s-au transformat din nume comune în nume proprii, deoarece în limba vorbită există tendința de a nu pronunța articolul hotărât *-l*.

Diferența dintre numele propriu și cel comun se manifestă și la nivel sintactic, nu doar la nivel semantic. Se propun două exemple: *Coțofană este mândru* și *Coțofana este mândră*. Limba română are o flexiune puternică, iar în primul rând se poate observa flexiunea adjectivului care în primul exemplu este la genul masculin, iar în al doilea este la feminin, în ambele exemple el se acordă cu substantivul în poziție de subiect, dar în cele două cazuri *Coțofană* desemnează două elemente diferite. Acordul la masculin se face cu individul designat de acest nume, iar cel la feminin se justifică prin acordul cu substantivul comun de gen feminin. Substantivelor proprii le lipsește categoria gramaticală a genului (*Coțofană* are formă de feminin, dar desemnează un individ de sex masculin, la fel cum se poate spune *Dascăl este silitoare*, acordul la feminin justificându-se prin referirea la un individ de sex feminin). Pe de altă parte, majuscula cu care sunt scrise cele două substantive *Coțofană* și *Coțofana* este o coincidență, deoarece numele comun este poziționat la început de enunț.

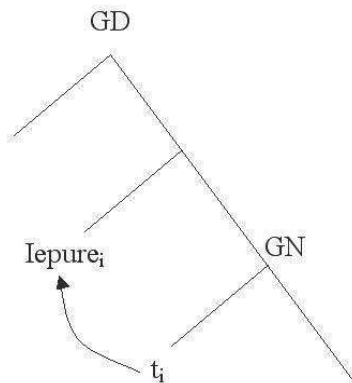
Numele comune și cele proprii pot fi reprezentate prin arbori generativi, prin urmare vom ilustra situația acestor nume și le vom traduce în limbile franceză și engleză pentru a observa diferențele. Exemplele care se vor folosi sunt următoarele: *Iepurele este prietenul meu*, *Le lapin est mon ami* și *The rabbit is my friend*, precum și *Iepure este prietenul meu*, *Lapin est mon ami* și *Rabbit is my friend*.

Reprezentarea primului exemplu este ilustrată în figura 1. GD este abrevierea grupului determinat, deoarece numele comun *iepure* este însoțit de articolul hotărât *-le*, iar *t* provine de la *trace* (urmă), iar *i* reprezintă urma inițială. Deplasarea substantivului de sub nodul nominal sub nodul determinat este posibilă, deoarece limba română are o flexiune puternică.

(figura 1)

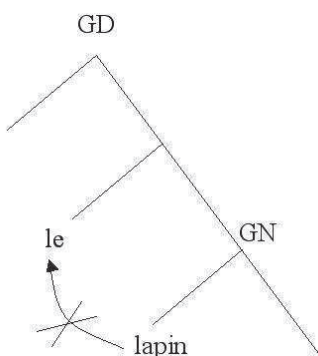
În limba română se întâmplă același lucru și cu substantivul propriu, acesta cade sub incidența grupului nominal (GN), dar, fiind definit, se deplasează, pentru a cădea sub incidența grupului determininal (fig. 2).

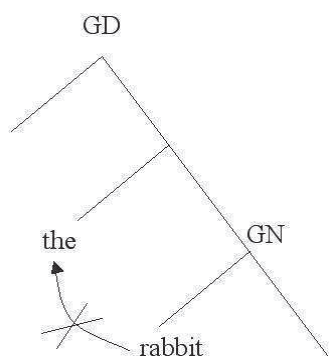
(figura 2)

Numele propriu este reprezentat diferit în forma logică și în cea sintactică, după cum urmează: [GD[D][GN[N Iepure]]] este forma sintactică, iar în formă logică este [GD[D Iepure;[GN[N t_i]]]], întrucât numele devenind propriu, se deplasează. Pe de altă parte, având o flexiune puternică, și în cazul numelui comun, situația este similară în limba română, forma sintactică fiind [GD[D -le][GN[N iepure]]], iar cea semantică, [GD[D iepure;-le[GN[N t_i]]]].

În cazul limbilor franceză și engleză, unde flexiunea este mai slabă decât în limba română, situația este cu totul diferită în ceea ce privește numele comune, care descriu obiecte, dar nu se schimbă pentru numele proprii, acestea fiind elemente nedescriptive (fig. 3, 4, 5, 6).

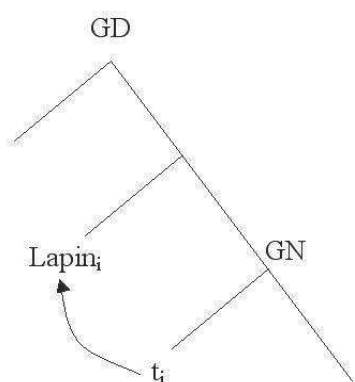
(figura 3)

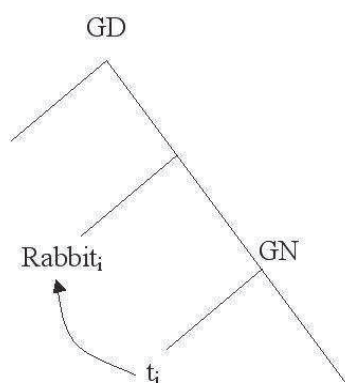
(figura 4)

După cum se poate observa în figurile 3 și 4, numele comun în cele două limbi cu flexiune slabă nu poate fi ridicat la grupul determininal, deoarece această poziție este deja ocupată de către *le*, respectiv *the*, articole.

Situația numelor proprii în limbile franceză și engleză este însă cu totul deosebită de cea a numelor comune în aceste limbi, iar substantivul se va deplasa de sub incidența grupului nominal sub grupul determininal, deoarece sunt definite (fig. 5, 6).

(figura 5)

(figura 6)

Forma logică a substantivelor comune *le lapin* și *the rabbit* este total diferită de limba română, în timp ce substantivele proprii *Lapin* și *Rabbit* se comportă exact ca *Iepure*:

[GD[D le[GN[N lapin]]]]

[GD[D the[GN[N rabbit]]]]

[GD[D Lapin_i[GN[N t_i]]]]

[GD[D Rabbit_i[GN[N t_i]]]]

În concluzie, funcția numelor proprii este de a *referi*, de a denota un anumit obiect, iar teoria cea mai simplă cu privire la numele proprii este că acestea sunt folosite pentru a referi, nu pentru a descrie un obiect, că un nume propriu are referință și nu are sens. Pe de altă parte, în ceea ce privește numele proprii provenite prin antonomază de la numele comune, acestea au o origine metasemică și nu în ultimul rând diferența dintre numele proprii și cele comune poate fi observată și studiată atât la nivel logic (semantic), cât și la nivel sintactic, trasând perfect diferențele dintre ele și urmărindu-le prin traducere în limbi cu flexiune slabă.

Bibliografie

- Borcilă 1981 = Borcilă & McLain (ed.), *Poetica americană. Orientări actuale*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia.
- Borcilă 1988 = Mircea Borcilă, *Eugenio Coseriu și orizonturile lingvisticii*, în „Echinox“, XX, nr 5, p. 1, 4-5.
- Borcilă 2004 = Mircea Borcilă, *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei*, în *Dacoromania*, VII-VIII, p. 47-77.
- Chomsky = Noam Chomsky, *Aspecte ale teoriei sintaxei*, București, Tipografia Bibliotecii Centrale de Stat, f.a.
- Chomsky 1969 = Noam Chomsky, *Structures syntaxiques* (traducere de Michel Braudeau), Paris, Editions du Seuil.
- Coșeriu 1952 = Eugeniu Coșeriu, *Creația metaforică în limbaj*, trad. E. Bojoga în „Revista de lingvistică și știință literară“, nr. 184-198, 1999-2001, p. 8-26.
- Coseriu 2001 = Eugenio Coseriu, *L'homme et son langage*, Louvain, Editions Peeters.
- Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“.
- Dicționarul explicativ al limbii române* (1998). București, Univers Enciclopedic.
- Dragomirescu 1975 = Gh. N Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Flaux 1991 = Nelly Flaux, *L'antonomase du nom propre ou la mémoire du référent*, în „Langue française“, nr. 92, p. 26-45.
- Jonasson 1991 = Kerstin Jonasson, *Les noms propres métaphoriques : construction et interprétation*, în „Langue française“, nr. 92, p. 64-81.
- Kripke 2001 = Saul Kripke, *Numire și necesitate*, (traducere de Mircea Dumitru), București, ALL Educațional.
- Oltean 2006 = Ștefan Oltean, *Introducere în semantica referențială*, Cluj-Napoca, Presa universitară clujeană.
- Tomescu 1998 = Domnița Tomescu, *Gramatica numelor proprii în limba română*, București, ALL.
- Uritescu 2009 = Dorin N. Uritescu, *Fascinația numelui*, București, S.A.I.S.